

FUNCȚIA STILISTICĂ A ELEMENTELOR POPULARE ÎN PASAJELE SATIRICE DIN *CRONICA* LUI RADU POPESCU

DE

AL. ANDRIESCU

Ce știm astăzi despre prozatorul Radu Popescu, dacă-i acordăm feciorului lui Hrizea vistierul — cum de altfel o merită — creditul artistic de care beneficiază, de prin 1840, cei mai mulți cronicari în întreaga exegeză critică românească? Stadiul la care aduce cercetarea G. Călinescu nu pare depășit, iar marile critice nu făcea altceva, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, decît să pună în relief, cu o vervă mai dezinvoltă și mai penetrantă, judecăți critice formulate de cei care l-au precedat, de la N. Iorga pînă la N. Cartoian. Cronicarul muntean (1655—1729) își stabilește o reputație de nu prea mare laudă: versatilității politice, care-l aruncă, peste vechea și singeroasa ură dintre Băleni și Cantacuzini, din tabăra creștină în cea otomană, îi corespunde un limbaj insolit, plin de expresii nu o dată vulgare, cu care încearcă să-și vindece vechi și adînci răni sufletești, primite într-o viață extrem de zbuciumată. Neconținute frustrări fac din Radu Popescu, spirit superior din multe puncte de vedere contemporanilor, un notabil scriitor satiric, care știe să dea o semnificație socială largită faptelor de viață, nenorocirilor și neșanselor personale.

Radu Popescu era, fără îndoială, un om cult pentru epoca sa. Cunoștea mai multe limbi străine, cita cu ușurință în grecește și turcește și conducea misiuni diplomatice în care stăpînirea limbii latine era obligatorie, folosea, pe lîngă neologisme grecești, surprinzătoare latinisme și chiar franțuzisme. Nu-i greu de presupus că ceea ce aprecia la alții cunoștea mai întîi el însuși: „Limbi știa multe: turcește, elineste, letineste, frinceste“ (505)¹ — îl lauda el pe Scarlat beizadea, fiul lui Nicolae Mavrocordat, fără ca acesta să fie „unicul exemplu“². În chip paradoxal, i-a fost dat însă acestui cărturar să-și stabilească locul aparte în istoria limbii române literare nu atît ca promotor al unor termeni de cultură, ci ca posesorul celui mai virulent limbaj satiric, pe bază populară, din întreaga literatură română veche. Vocabularul satiric al lui Radu Popescu

¹ *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, I, Editura pentru Literatură, București, 1961.

² N. Iorga, care se ocupă pe larg de cunoștințele de limbi străine ale lui Radu Popescu, presupune că acesta știa, pe lîngă latină, turca, greaca, franceza, chiar și limba rusă. Vezi *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1969, p. 122—123.

este, cu toate acestea, elementar, repetându-se monoton. Adversarul este *tilhar* (mai mare sau mai mic), *fioros ca un lup, ca un câine sau ca un urs, obraznic (ca un porc sau ca un măgar), nebun*, din cauza fumurilor de mărire și a lăcomiei, *îndrăcit*, pentru că nu se supune autorității divine, care-l obligă la cea mai deplină obediență, în umilire și recunoștință, față de stăpîn, fie el și turc. Spiritul batjocoritor al cronicarului își găsește o cale de afirmare personală doar cînd folosește amănuntul compromițător, comparația caricaturală și expresia populară. În cîteva din aceste formulări netipice întrezărim anticipări ale limbajului satiric arghezian.

Tablourile se schimbă cu repeziciune în *Istoriile domnilor Țării Rumânești* și se colorează după starea de spirit a cronicarului, care poate fi de ironie amuzată sau de sarcasm necruțător. Anecdota, care ține de o evidentă sferă stilistică populară, este povestită cu intenția de a arunca îndoială, insinuînd indiferența printr-un joc care disimulează, cu haz țărănesc, critica, scop urmărit cu perseverență de acest cronicar, atent mai cu seamă la latura negativă a personajelor, copleșite de ridicol, și mult mai puțin convingător cînd laudă. Fragmentul *Cinste ce făcea lui Antonie-vodă boierii* denotă numai o aparentă compasiune pentru ticăitul domn pus la post de cei din jur : „... că atîta fi scurtase toate veniturile, cît nici dă mîncare nu era sătul, și dă băutură, că-i da cît vrea ei ; în zi dă dulce, carne cu apă și cu sare, în zi dă sec, linte și fasole cu apă și cu sare ; vin fi da împuțit, ci trimitea cu urcioarele în tîrgu Antonie-vodă și fie-său Neagul-vodă cu bani refenea, dă cumpăra vin de bea ; ci da fie-său mai mult la refenea, căci îi zicea tat-său că [el] are doamnă și coconi, ci să dea mai mult ; și așa viețuia Antonie-vodă“ (409—410). Antonie-vodă, lăudat la început, pentru că se nădăjduia de la acest domn bătrîn, pămîntean, așezarea țării și nu dezbinarea ei, se dovedește pînă la urmă o marionetă în mîinile boierilor din tabăra Cantacuzinilor. Acestui domn slab, Radu Popescu nu-i poate trece cu vederea maziirea lui Hrizea din vistierie, fără ca divanul să-l fi găsit vinovat de acuzațiile care i se aduceau. Obiectivul satirei este fixat de fapt atît pe boierii taberei adverse cronicarului, cît și pe domn, instrumentul prin care aceștia își exercitau puterea. În locul atacului direct, cronicarul preferă, cu o excelentă intuiție a efectului, insinuarea.

Domnia lui Șerban-vodă Cantacuzino se anunță, într-un stil fastidios apocaliptic, ca o adevărată pedeapsă a naturii : „Mare și întunecat nor, și plin dă fulgere și de trăsnete, au căzut pã Țara Rumânească cu Șerban-vodă, carele, ca cu nește trăsnete, cu răotatea lui au spart și au dăzrădăcinat nenumărate case de boiari, și de slujitori, și de săraci, și pã mulți au omorit cu multe feliuri dă cazne, și i-au sărăcit cu multe feliuri de podepse, precum mai jos va arăta“ (446). Tonul acesta, oarecum emfatic, convine însă mai puțin cronicarului. Acesta va recurge de aceea îndată la discreditarea printr-un amănunt aparent nesemnificativ, în care se implică direct. Noul domn, această pedeapsă a cerului, dă o poruncă ciudată : caimacanii lui să încerce „să imblînzească norodul, atît pã cei mari, cît și pã cei mici, și să să bucure și să să veselească toți dă venirea domnului“ (446). Această veselie comandată de vodă supușilor este spulberată de un amănunt insinuat cu dibăcie de cronicar : „Și așa au făcut, că cu toții să bucura, și mulți (cum auziiam), care nu avea vin, bea apă pentru sănătatea lui Șerban-vodă, și juca și chiniia, atît îi amăgise pã toți în boieria lui, cît îi orbise de nu știa ce fac“ (446) ! Măreția domnească a investiturii se risipește într-o scenă carnavalescă în care sinceritatea este

înlocuită de mască. Natura adevărată a relațiilor dintre vodă și cei pe care „li amăgise” avea să se dezvăluie îndată : „ci bucuria lor s-au întorsu în dășărt și la mare întristare” (446). Tehnica amănuntului compromițător, în astfel de scene burlești, de vădită inspirație populară, certifică mai bine vocația satirică a cronicarului decît apostrofa secătuită, prin repetarea situațiilor și a termenilor, de orice forță sugestivă. Cînd însă termenul popular este inedit, imaginea se revigorează și în invectiva deschisă. Fermentul discordiei pe care-l aruncă Cantacuzinii între boieri este numit cu termenul popular *covăseală*, într-o imagine nu numai violentă dar de-a dreptul surprinzătoare : „... lăsîndu stolnicul Constantin Cantacuzino multe covăsele între boierii lor” (493).

Radu Popescu gustă adesea delicia răsturnărilor spectaculoase de situații din care scoate, lărgind contrastele, scene de tragicomedie. În practica discreditării personajului, scopul oricărei scrieri satirice, cronicarul folosește peste tot mijloace stilistice pe care i le pune la dispoziție limba populară. Între acestea locul central îl ocupă comparația caricaturală, întemeiată pe o analogie animalieră, dialogul și aparteul. În urma uneltirilor pe care le făceau împotriva lui Nicolae Mavrocordat la curtea vieneză, boierii de peste Olt se așteptau la o răsplată substanțială în titluri, putere și avere. Scena risipirii acestor visuri de mărire capătă aspecte comice sub pana vindicativă a cronicarului, preocupat să-l slăvească pe Mavrocordat și să-i coboare în pulberea umilinței, exact în momentul cînd aceștia se vedeau principii imperiali, pe uneltitorii confundați insidios cu patrupedele dintr-un obor oriental : „Ștainvil ghinărar vine, și necitindu încă dicretu, au rînduit pã Gheorghie beizadea să să chiame ban Craiovei, iar nu domnu sau guvernator, din cal l-au făcut măgari și au rînduit și 4 consiliari din boierii cei mai de jos, să fie lîngă ban Gheorghie, iar cei ce avea nădêjde să fie ei mai mari i-au lăsat îndeșărt, de s-au rușinat ca niște oameni proști, că au cercat cămila să-și puie cercei la ureichi apoi și ureichile le-au tăiat. Acest feli de bine ș-au dobîndit cu mîntea lor de la nêmti” (520). Oglinzile pe care le pune cronicarul în preajma personajului sînt astfel potrivite încît imaginea lui să apară deformată pînă la grotesc.

Narațiunea în stil popular îi dă posibilitate autorului să interpreteze, într-o formă dialogată, o scenă în care, din nou, mîndria Cantacuzinilor trebuie să se incline în fața unui destin justițiar care refuză caftanul de mărire intriganților la Poartă : „Deci, mergînd domnul cu boierii la viziriul și aștepta caftane, începu a întreba : «Care iaste Mareș ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Gheorghie vornic ?» Zise : «Eu sînt». — «Ia-l !» Ci-l luară. «Care iaste Șarban ?» Ziseră : «Nu iaste». — «Care iaste Mihai postelnic ?» — «Cesta iaste». — «Ia-l !» Îl luară. «Care iaste cutare, cutare ?» Îi luară pã toți, și rămase domnul singur cu ceilalți boieri. Și zise domnului : «Împăratul te-au mazilit». Și, întorcîndu-se cãtã ceilalți boieri : Ivașco stolnic, Hrizea vistier, Radul Știrbei și alții carii era acii, le zise : «Voao v-au dat împăratul domnu pã Gligorie-vodă : pãsați la dînsul»” (413—414). Reținem spontaneitatea dialogului, infuzat ca element dinamic în narațiunea istorică. Aparteul, procedeu de asemenea dramatic, care nu poate fi rupt de dialog, sprijină aceeași tendință stilistică populară de reprezentare scenică, cu funcție de actualizare, a narațiunii istorice, care capătă astfel nu numai culoare, dar și un sens personal : „Iar, cînd au fost leat 7035, s-au pristăvit și Ștefan-vodă în cetatea Hotinului, și l-au îngropat în mănăstirea Putna. De acest domnu scriu moldovenii că l-au omorît doamnă-sa

(zău, de treabă jupineasă moldoveancă, să-și omoare bărbatul!). Deci după dînsul au pus domn pã Pãtru-vodã Rareș“ (275+276). Doamna lui Duca-vodã, dupã ce acesta cade în captivitatea polonilor, „au umblat can'cet“ cu preful rãscumpãrãrii. Fapta doamnei este sancționatã cu voce scãzutã de cronicar, numai aparent obiectiv: „den ce pricinã, ea va ști“ (460).

Radu Popescu oscileazã între mai multe tendințe stilistice pînã ce se fixeazã la cea care convenea cel mai bine spiritului sãu batjocoritor. Stilul referențial din primã parte a cronicii, în care autorul folosește surse diverse, interne sau externe („dar ai noștri nimic n-au scris“ — 239), este permanent minat de reflecția ironicã a autorului sau numai de îndoialã: „Dar, mãcar cã sã laudã moldovenii de scrit cum cã dã 4 ori au mai bãut Ion-vodã pã turci cu moldovenii și au arsu Tighina, și Cetatea Albã, și Bugeacul, ci noi acelea nu le știm“ (304). Ispita de a cultiva un stil epopeic, înalt, de care se putea lesne lãsa cuprins cronicarul, în scenele de bătălie mai ales, se stinge chiar în momentul cînd se ivește. Faptele de arme ale lui Mihai Viteazul îl determinã sã-i menționeze, la un moment dat, pe Ahileu și pe Velisarie; poate influențat de o sursã strãinã, dar umoarea sa constantã, care e de esență mizantropicã, îl conduce repede spre fraza sarcasticã, specificã vocației sale de scriitor satiric. Îndepãrtîndu-se de evocarea victoriilor voievodului, cronicarul se dezlãnțuie împotriva dușmanilor acestuia: „Dar scurtã bucurie, cã Baștea tilhariul, vãzînd vitejiile lui Mihai-vodã, și numele cel mare ce-l dobîndise, au intrat pizmã în inema lui, ca sã omoare pã Mihai-vodã, precum a și fãcut. Cã au trimis într-o dimineață nește nemți de l-au omorit supt cort, la Turda, neștiind el nimic de aceasta, și nefiîndu-i oștile lingã dînsul — cã le trimisese la Fãgaraș, sã scoatã pã doamnă-sa și pã coconi, carii îi închisese Ceachi Iștvan, pînã a umblat Mihai-vodã la Beciu. Ci dar acest sfîrșit au dat Mihai-vodã, cã cu înșãlãciune l-au omorit; care au supus domnia lui pã turci, pã moldoveni, pã unguri, de-i avea ca pe nește mãgari pe toți“ (329).

Neiodatã aulic, chiar atunci cînd, sub Mavrocordat, face cronicã de curte, Radu Popescu se hrãnește exclusiv din sevele limbii populare, reușind sã descrie, fie cã a vrut, fie cã n-a vrut, cel mai mișcãtor și mai plin de culoare tablou de moravuri al țãrilor noastre din perioada care a cãzut sub observația sa. În nici o cronicã româneascã expresiile apãrãrii și neputinței, dintr-un timp în care țara „era slabã și sãracã“ și „neodihnitã“, nu sînt mai cuprinzãtor și mai cu talent folosite. O rãfuialã de familie (lupta dintre Cantacuzini și Bãleni) scoate la suprafață, datoritã înzestrãrii sale de scriitor satiric, o stare socialã și moralã semnificativã. Pe „podul dã pungi de la saraiul rumãnesc pînã la al vizirului“ (412), cum scrie Radu Popescu (o formulare asemãnãtoare gãsîm și în cronicã lui Ion Neculce, dovadã cã ne aflãm în fața unei expresii de epocã), cãlãtoresc cohortele de victime ale puterii, voievozi și boieri deopotrivã. Din umanitatea posomoritã și plinã de buteșuguri din cronicã lui Radu Popescu nu se puteau desprinde figuri de eroi în armurã medievalã, fascinați de sfințenia Graalului, ca în romanul cavaleresc occidental. Nenorocitul scaun domnesc al Țãrii Romãnești din zorii epocii fanariote, transformat în instrument al puterii, este obiect de mezat pentru o minã de întriganți fãrã scrupule, care-și anunțau cu fiecare pungã smulsã țãrii nestabilitatea. Semnele fatidice ale scaunului, lipsit de legitimarea pe care i-o dãdea respectul pentru țarã, pentru oamenii ei, ajung pînã în vremea noastrã. Orice scriere satiricã, cum înțelegem noi cronicã lui Radu Popescu, trebuie receptatã ca o avertizare. Limba cro-

nicarului oferă un bun model de adecvare la o intenție nu întotdeauna mărturisită deschis, dar constant realizată: de a înfățișa o țară, ca să folosim o sugestivă metaforă din epocă, „neodihnită“.

DIE STILISTISCHE FUNKTION DER VOLKSTÜMLICHEN ELEMENTE IN DEN SATIRISCHEN PASSAGEN DER *CHRONIK* VON RADU POPESCU

ZUSAMMENFASSUNG

In seinen Schriften schlägt Radu Popescu niemals erhabene Töne an. Selbst wenn er unter Mavrocordat die höfische Chronik führt, greift er nur zu den reichhaltigen Ausdrucksmöglichkeiten der volkstümlichen Sprache und es gelingt ihm — ob er es beabsichtigt hat oder nicht — in ergreifender und höchst anschaulicher Weise, die Sitten unserer Länder zu schildern. In keiner anderen rumänischen Chronik finden wir wie bei ihm, umfassend und talentvoll ausgearbeitet, die Ausdrücke der Unterdrückung und der Ohnmacht einer Zeit, in der das Land „schwach und arm“ war. Ein Familienzwist (die Streitigkeiten zwischen den Angehörigen der Familien Cantacuzino und Băleanu) bringt, dank seiner Begabung als satirischer Schriftsteller, gesellschaftliche und moralische Zustände zum Vorschein. Auf der „Geldbeutelbrücke die von dem rumänischen Palast bis zu demjenigen des Wesirs führt“, schreibt Radu Popescu, (eine ähnliche Formulierung finden wir auch in der Chronik Ion Neculces, und das beweist, daß es sich um einen, zu jener Zeit üblichen Ausdruck handelt) ziehen Kohorten von Opfern der Machtgier dahin, Woiwoden sowie Bojaren. Die vergräunte und gebrechliche Menschheit aus Radu Popescus Chronik konnte keine Heldenfiguren aufweisen — in mittelalterlicher Rüstung und von dem Heiligtum des Grals fasziniert, wie es in den westlichen Heldenromanen üblich war. Der unglückselige Herrscherthron der Walachei ist zu Anbeginn der fanariotischen Epoche, als Instrument der Macht, für eine Handvoll skrupelloser Intriganten zum Handelsobjekt geworden. Die unheilvollen Zeichen eines Herrscherthrons, der das Land und seine Leute nicht achtet, reichen bis in unsere Zeiten. Jede satirische Schrift — und wir betrachten Radu Popescus Chronik als solche — muß als Warnung aufgefaßt werden. Die Sprache des Chronisten bietet ein ausgezeichnetes Modell der Anpassung an eine Absicht, die nicht immer offen ausgedrückt wird: ein „ruheloses“ Land darzustellen — wie eine suggestive Metapher jener Zeiten lautet.

*Facultatea de Filologie
Iași, Calea 23 August, nr. 11*